

حق برخورداری از محاکمه عادلانه در آئینه دیوان اروپایی حقوق بشر با تکیه بر پرونده عبدالله اوجالان

زهرا حاجی پور*

چکیده:

حق بر محاکمه عادلانه به عنوان یکی از حق‌های رویه‌ای، دربردارنده مجموعه‌ای از تضمینات جهت حمایت از حقوق متهم در جریان رسیدگی قضایی است. اهمیت این حق سبب تصریح آن در بسیاری از اسناد بین‌المللی از جمله کنوانسیون اروپایی حقوق بشر گشته است که به علت ویژگی‌های خاصش از اهمیت ویژه‌ای در این زمینه برخوردار می‌باشد. رأی دیوان اروپایی حقوق بشر در خصوص پرونده عبدالله اوجالان، یکی از آرای مهم دیوان در این زمینه تلقی می‌شود. اوجالان رهبر و بنیان‌گذار حزب کارگران کردستان در اکتبر ۲۰۰۲ توسط دادگاهی به شدت غیرعادلانه به اتهام تجزیه‌طلبی و رهبری و هدایت نیروهای تروریستی به حبس ابد محکوم شد. پرونده اوجالان با شکایتی در فوریه ۲۰۰۳ علیه ترکیه مبنی بر نقض موادی از کنوانسیون در دیوان آغاز گردید. دیوان در این پرونده رأی داد که حق بر محاکمه عادلانه اوجالان در جریان رسیدگی در دادگاه امنیت ملی ترکیه نقض شده است و اجرای مجدد محاکمه را راهی مناسب برای جبران نقض صورت‌گرفته تلقی کرد. علی‌رغم حکم دیوان مبنی بر محاکمه مجدد اوجالان و با وجود تقاضای خود وی، این حکم توسط ترکیه نادیده انگاشته شد. با توجه به اهمیت حق بر محاکمه عادلانه و نیز پرونده اوجالان، نوشتار حاضر با تحلیل رأی دیوان در این قضیه، سعی در ارزیابی حق مذکور در روند محاکمه اوجالان در دادگاه امنیت ملی ترکیه دارد.

کلیدواژه‌ها:

دیوان اروپایی حقوق بشر، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، حق بر محاکمه عادلانه، اوجالان.

مقدمه

در جهان امروز که حقوق بشر به‌عنوان ابزاری جهت سنجش مشروعیت رژیم‌ها تلقی می‌گردد، اهمیت روزافزون آن پدیده‌ای خارج از انتظار نیست. نشانه‌های این اهمیت در تمام عرصه‌های حقوقی ظاهر شده و روزبه‌روز پرفروغ‌تر می‌گردد. حرکت نوین بشرگرایی رفته‌رفته از عرصه جهانی به عرصه منطقه‌ای سرایت کرده است تا جایی که حقوق بشر به‌عنوان یکی از مبانی اصلی هم‌گرایی‌های منطقه‌ای به‌شمار می‌رود.^۱ همین عامل سبب شده است نظام‌های منطقه‌ای حمایت از حقوق بشر با تکیه بر پیوندهای مشترک تاریخی، فرهنگی و جغرافیایی در مناطق خاص شکل گرفته و به‌تدریج تکامل یابند.^۲ در میان این نظام‌های منطقه‌ای، دیوان اروپایی حقوق بشر به‌عنوان اولین نظام منطقه‌ای حمایت از حقوق بشر قطعاً نقش منحصربه‌فردی ایفاء می‌کند.^۳ این دیوان در گذر ایام، با تنظیم پروتکل‌های مختلف، تفسیرهای پویا و ارائه یک سیستم عملی و مؤثر در حمایت از حقوق بشر به پیشرفته‌ترین نظام حمایتی منطقه‌ای در قلمرو حقوق بشر مبدل گشته است. رویه این دیوان تأثیر بسزائی در تکامل و دگرگونی حقوق بشر داشته و به‌منزله منبعی معتبر در مباحث مربوط به حقوق بشر مورد‌استناد قرار می‌گیرد؛ اما نباید از یاد برد که دیوان اروپایی حقوق بشر همچون سایر نهادها عاری از عیب و نقص نیست.

یکی از حق‌های بشری که در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر موردتوجه ویژه قرار گرفته و در بستر رویه دیوان اروپایی حقوق بشر تکامل یافته است، حق بر محاکمه عادلانه می‌باشد. این حق در بسیاری از آرای دیوان مورد اشاره و بررسی قرار گرفته است، چراکه تعداد زیادی از شکایات ارجاعی به دیوان درخصوص نقض حق بر محاکمه عادلانه می‌باشد. رأی دیوان در پرونده عبدالله اوجالان - بنیان‌گذار حزب کارگران کردستان - یکی از مهم‌ترین آرای دیوان در این زمینه است. از آنجاکه مسئله اوجالان صرف‌نظر از نگاه مضمیق حقوق فردی و بعد شخصی آن با مسئله حق تعیین سرنوشت ملت کرد آمیخته بود و می‌توانست نقشی مؤثر

۱. سید علی سادات اخوی و حوریه حسینی اکبرنژاد، «اعمال فراسرزمینی کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر»، فصلنامه حقوق ۴ (۱۳۸۸)، ۲۳۴.

۲. سید قاسم زمانی، «نظارت جهانی بر اجرای حقوق بشر از کمیسیون تا شورای حقوق بشر»، مجله پژوهش‌های حقوقی ۹ (۱۳۸۵)، ۲۷۹.

۳. محمدرضا ویژه، «مفهوم تعهدات مثبت در رویه دیوان اروپایی حقوق بشر»، مجله تخصصی الهیات و حقوق ۱۳ (۱۳۸۳)، ۱۲۹.

در این خصوص ایفاء نماید، انتظار می‌رفت دیوان به‌عنوان یک نهاد فراملی با حزم و حساسیت بیشتری به بررسی این قضیه بپردازد، اما با وجود صدور دو رأی در این قضیه از جانب دیوان، حقوق متهم آن‌چنان‌که باید تضمین نشد و در عمل همان یافته‌های حداقلین دیوان نیز بی‌نتیجه ماند و اجرایی نگردید.

هنوز هم سؤالات بی‌پاسخ زیادی در خصوص جریان بازداشت، محاکمه و مجازات او جالان وجود دارد. صرف‌نظر از توطئه سیاسی دستگیری او جالان که به‌صورت سناریویی از پیش طراحی شده با هنرنمایی چند دولت از جمله یونان، کوبا، ایتالیا، روسیه و ترکیه صورت گرفت، انزوا و شرایط طاقت‌فرسای روانی و فیزیکی زندگی در زندان ایمرالی، مجازات حبس ابد بدون امکان آزادی مشروط و سایر موارد نقض شده از کنوانسیون اروپایی حقوق بشر^۴ که برخی در جریان رسیدگی دیوان، با وجود شکایت خواهان مورد توجه قرار نگرفته و برخی دیگر مسامحتاً از جانب دیوان نقض نشده تلقی گردیدند، این مقاله صرفاً در پی بررسی حق بر محاکمه عادلانه در این پرونده جهت پاسخ به این سؤال است که آیا محاکمه او جالان توسط دادگاه ترکیه عادلانه بوده است یا خیر؟ بدین‌روی در ابتدا خلاصه‌ای از پرونده او جالان ارائه می‌شود و در ادامه سعی می‌شود با انطباق و مقایسه وقایع پرونده با قواعد بین‌المللی حقوق بشر و به‌طور خاص کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، پاسخ پرسش مطرح شده تبیین گردد.

۴. تلاش اقلیت‌های ناهمگون در داخل دولت - ملت‌ها برای تحقق حق تعیین سرنوشت و تلاش دولت‌های موجود برای حفظ تمامیت ارضی خود در تقابل با چنین خواست‌های هویت‌طلبانه‌ای از مسائلی است که همیشه در جامعه بین‌المللی مطرح بوده است. از جمله این موارد تلقی تلاش‌های مسلحانه چنین گروه‌هایی برای تحقق رهایی ملی، به‌عنوان تروریسم جهت سرکوب آنها از جانب دولت‌هاست. به همین جهت است که گفته می‌شود مشکل ارائه تعریفی مشترک برای تروریسم ناشی از آن بوده است که «آن‌کس که از جانب یک شخص، تروریست محسوب می‌شود از نظر دیگری یک مبارز راه آزادی است.» حسین میرمحمدصادقی، «ملاحظاتی در باب تروریسم»، *مجله تحقیقات حقوقی* ۳۳-۳۴ (۱۳۸۰)، ۱۹۹. صرف‌نظر از بحث مطرح شده، باید توجه شود که به هر صورت بدیهی است که مبارزه ادعایی با تروریسم نمی‌تواند فارغ از رعایت استانداردهای حقوق بین‌الملل بشر صورت گیرد. جهت مطالعه بیشتر رجوع شود به: سید قاسم زمانی، «جایگاه موازین بین‌المللی حقوق بشر در مبارزه با تروریسم»، *مجله پژوهش‌های حقوقی* ۸ (۱۳۸۴)، ۴۹. چنانچه دیوان اروپایی حقوق بشر در خصوص محدودیت دولت‌ها در مبارزه با تروریسم اشاره می‌کند که دولت نمی‌تواند ذیل عنوان مبارزه با تروریسم، هر اقدامی را که مناسب تشخیص می‌دهد، اتخاذ کند.

ECHR, "Case of Klass v. Germany", Publ. Court, Series, (Application no. 5029/71), (6 September 1978), para.49.

۱- خلاصه‌ای از پرونده عبدالله اوجلان

عبدالله اوجلان^۵ رهبر و بنیان‌گذار حزب کارگران کردستان^۶ در ۴ آوریل ۱۹۴۹ در استان اورفه^۷ ترکیه متولد شد.^۸ اوجلان در محیطی متولد شد و پرورش یافت که سیاست‌های فاشیستی دولت ترکیه سالیان متمادی بر فضای کشور سنگینی می‌کرد. به‌گونه‌ای که صحبت کردن به زبان کردی حتی در خصوصی‌ترین جنبه‌های زندگی به تابویی تخطی‌ناپذیر مبدل شده بود؛ کوچک‌ترین جنبش‌ها به شدت سرکوب می‌شد و به‌طور کلی وجود هویت کردی به‌هیچ‌وجه برتابیده نمی‌شد. این سیاست‌ها تاحدی بود که با ترک کوهی خواندن کردها سعی در انکار هویت آنها داشت. از آنجا که هر جنبش فکری بازتاب شرایط عینی‌ای است که انسان در آن زندگی می‌کند، در ترکیه نیز سرانجام سیاست‌های نژادپرستانه پان‌ترکیسم حاکم بر این کشور باعث شد که اوجلان به‌عنوان یک آوانگارد در میان مردم کرد با تأسی از جنبش‌های موجود، حزب کارگران کردستان را در ۱۹۷۸ تأسیس کند. این حزب که از پایگاه‌های مردمی قوی‌ای برخوردار است، دارای دیدگاه‌های چپ می‌باشد و از سال ۱۹۸۴ به مبارزات مسلحانه با دولت ترکیه می‌پردازد.

اوجلان، در ۱۵ فوریه ۱۹۹۹ توسط نیروهای امنیتی ترکیه در فرودگاه نایروبی دستگیر و از کنیا به ترکیه منتقل شد.^۹ بنا به تشخیص دادگاه امنیت ملی آنکارا وی تا زمان محاکمه در بازداشت پلیس بود. در ۲۹ ژوئیه ۱۹۹۹ دادگاه امنیت ملی آنکارا اوجلان را به اتهام تجزیه‌طلبی بخشی از خاک ترکیه، از طریق رهبری و هدایت نیروهای تروریستی به مجازات مرگ محکوم نمود. دادگاه معتقد بود که PKK تحت فرماندهی اوجلان به اقدامات خشونت‌بار زیادی دست زده است که در نتیجه آن تعداد زیادی از افراد نظامی و غیرنظامی

5. Serok Apo

6. Kurdistan Workers' Party (Kurdish: Partiya Karkerên Kurdistanê, PKK)

7. Urfa

8. "Peace in Kurdistan, Who is Abdullah Öcalan?," Campaign For a Peaceful Solution of the Kurdistan International Initiative "Freedom for Abdullah Öcalan", Accessed September 11, 2015. https://peaceinkurdistancampaign.files.wordpress.com/2012/09/who-is-abdullah-ocalan_engl.pdf.

۹. توطئه دستگیری اوجلان بدین‌صورت بود که وی جهت اخذ پناهندگی از ترکیه خارج شد و از چندین دولت از جمله یونان، روسیه و ایتالیا تقاضای پناهندگی کرد، اما هیچ‌یک از این دولت‌ها حاضر به قبول وی به‌عنوان پناهنده نشدند، بعد از این وقایع، اوجلان با اعتماد به Kalenteridis، یک افسر EYP - سرویس اطلاعات ملی یونان - جهت اخذ پناهندگی آفریقای جنوبی به مدت ۱۵ روز در سفارت یونان در کنیا در انتظار ماند، اما پس از مذاکرات فشرده سفارت یونان با کنیا، اوجلان در ۱۵ فوریه توسط یک خودروی دولتی کنیا به سمت فرودگاه نایروبی برده و به واحد ویژه امنیت ترکیه تحویل داده شد. نک:

Miron Varouhakis, "Greek Intelligence and the Capture of PKK Leader Abdullah Öcalan in 1999," *Studies in Intelligence* 1 (2009): 4.

کشته شده‌اند. دادگاه شرایط مخففه نسبت به متهم را نپذیرفت و وی را به مجازات اعدام محکوم کرد. در پی اصلاحات قانونی اکتبر ۲۰۰۱ در ترکیه جهت عضویت در اتحادیه اروپا که سبب حذف مجازات اعدام از قانون این دولت شد، اوجالان در اکتبر ۲۰۰۲ توسط دادگاه امنیت ملی ترکیه به حبس ابد محکوم گردید.^{۱۰} وی از ۱۶ فوریه ۱۹۹۹ در زندان ایمرالی^{۱۱} محبوس می‌باشد. اوجالان در دادگاهی محاکمه شد که یک قاضی نظامی در بخش قابل توجهی از روند رسیدگی جزو سه قاضی دادگاه بود. وی برخلاف مقررات بین‌المللی و حتی محدودیت‌های اعمال شده توسط قوانین ترکیه به مدت هفت روز قبل از محاکمه بدون هیچ‌گونه ارتباطی با دنیای خارج، در بازداشت پلیس بود^{۱۲} و در طی این مدت مورد بازجویی قرار گرفته و هیچ‌گونه کمک حقوقی، از جمله دسترسی به وکیل، دریافت نکرده و چندین بیانیه در محکومیت خود که بعداً به‌عنوان عناصر حیاتی کیفرخواست و دلایل عمده محکومیت وی بود، صادر کرد. در طی این مدت با درخواست وکلای وی که خواهان ملاقات با او بودند، از طرف مقامات حکومتی ممانعت به‌عمل می‌آمد.^{۱۳} اولین دیدار خواهان با وکلایش تحت نظارت سمعی و بصری اعضای نیروهای امنیتی و یک قاضی صورت گرفت و اسناد این ملاقات به دادگاه امنیت ملی فرستاده شدند.^{۱۴} در مراحل اولیه بازجویی وکلای وی حتی از به همراه داشتن یادداشت جهت مصاحبه با موکل خود محروم بودند.^{۱۵} در ملاقات‌های بعدی که محدود به دو جلسه یک‌ساعته در هر هفته بود، مکالمه خواهان با وکلایش همچنان تحت شنود بود و وکلای وی در هر جلسه، چندین بار بازرسی می‌شدند. در تمام این مدت اوجالان از مشورت محرمانه با مشاوران، تبادل اسناد و یادداشت‌برداری محروم بود.^{۱۶} به گفته نماینده دیده‌بان حقوق بشر در ترکیه، در جریان رسیدگی، قضات حاضر به شنیدن شهادت هیچ‌یک از شهود اوجالان با این استدلال که این اظهارات پروپاگاندایی بیش

10. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 2), (Applications nos. 24069/03, 197/04, 6201/06 and 10464/07," ECHR, (18 March 2014):1, para. 7-9.

۱۱. ایمرالی یک جزیره کوچک در جنوب دریای مرمره است که درحال حاضر یک زندان می‌باشد. این زندان از

۱۹۹۹ تا ۲۰۰۹ به‌عنوان امنیتی‌ترین زندان جزیره‌ای برای تنها زندانی آن - اوجالان - به‌کار گرفته شده است. "Peace in Kurdistan, Who is Abdullah Öcalan?," op.cit; "Imrali," Wikipedia, Accessed June 8, 2015, <https://en.wikipedia.org/wiki/%C4%B0mral%C4%B1>.

12. Human Rights Watch, "Grave Short Comings in Öcalan Trial," June 8, 1999, <https://www.hrw.org/news/1999/06/28/grave-short-comings-ocalan-trial> (Accessed September 11, 2015).

13. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1), (Application no. 46221/99)," (12 May 2005): 36-37, para. 131.

14. Ibid, p. 9, para 132.

15. "Grave Short Comings in Öcalan Trial," op.cit.

16. "Case of Öcalan v. Turkey (No. 1)," op.cit, p. 9, para. 30.

نیست، نشدند.^{۱۷} وکلای اوجالان در ۷ می ۱۹۹۹ به پرونده ۱۷۰۰۰ صفحه‌ای وی دسترسی یافتند و از آنجا که مقامات قضایی نتوانستند نسخه‌ای از آن را فراهم کنند، وکلا با دستگاه‌های کپی شخصی خود به این امر مبادرت ورزیدند که تا دو هفته قبل از شروع استماع^{۱۸}، به طول انجامید. خود اوجالان نیز اجازه بررسی مدارک تهیه‌شده علیه خودش را تا قبل از شروع استماع نداشت.^{۱۹} در مجموع می‌توان گفت که در جریان محاکمه اوجالان از هر مانع قابل‌تصوری جهت ممانعت از دفاع مؤثر وی بهره گرفته شد. همین امر منجر به این شد که محاکمه اوجالان را به حق، یادآور و متداعی محاکمات نمایشی حکومت شوروی سابق و آلمان نازی بدانند.^{۲۰}

پرونده اوجالان با شکایتی مطابق با ماده ۳۴ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، مبنی بر نقض مواد ۲، ۳، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۳، ۱۴، ۱۸ و ۳۴ کنوانسیون در ۱۶ فوریه ۲۰۰۳ علیه ترکیه در دیوان اروپایی حقوق بشر آغاز و منجر به صدور رأی در ۱۲ می ۲۰۰۵ شد. دیوان در این رأی دولت ترکیه را به نقض مواد ۳، ۵ و ۶ کنوانسیون محکوم کرد.^{۲۱} اوجالان با توجه به شرایط طاقت‌فرسایی که در زندان ایمرالی با آن مواجه بود، مجدداً با چهار شکایت در ۲۰۰۳ تا ۲۰۰۷ در دیوان اقامه دعوی کرد. وی به‌طور کلی از شرایط بازداشت در زندان ایمرالی، عدم آزادی مشروط در دوران حبس ابد و محدودیت دیدار با اعضای خانواده و وکلا شکایت نمود. این شکایات بعد از یک دهه بی‌توجهی، مورد بررسی دیوان قرار گرفت، درحالی که این تأخیر از سویی ارزیابی و اثبات حقایقی که سال‌ها پیش رخ داده بود را مشکل می‌نمود و از سوی دیگر برخی از نقض‌های صورت‌گرفته، درخصوص مواردی چون شرایط طاقت‌فرسایی بود که اوجالان به مدت نه سال با آن دست‌وپنجه نرم می‌کرد.^{۲۲} رسیدگی دیوان در نهایت منتهی به صدور رأی در ۱۸ مارس ۲۰۱۴ مبنی بر نقض ماده ۳ کنوانسیون توسط دولت ترکیه شد.^{۲۳} در مجموع دو رأی دیوان درخصوص پرونده اوجالان با نقض چندین ماده از کنوانسیون

17. "Grave Short Comings in Ocalan Trial," op.cit.

۱۸. ۳۱ می ۱۹۹۹، گفتنی است پیشتر دو جلسه استماع در ۲۴ و ۳۰ مارس در آنکارا بدون حضور اوجالان برگزار شده بود.

19. Ibid, p 40, para. 141.

20. William Clark, "Byzantine Politics the Abduction and Trial of Abdullah Ocalan," *Variant Supplement, Byzantine Politics* 8 (2016): 11. Accessed November 16, 2016, <http://www.variant.org.uk/pdfs/issue8/Variant8supplement.pdf>.

21. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, p. 9, para. 30, p. 1-2, para 3 & p. 63.

22. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 2), (Applications nos. 24069/03, 197/04, 6201/06 and 10464/07)," Partly Dissenting of Judge Pinto De Albuquerque, (18 March 2014): 43-44.

23. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 2)," op.cit, p.1, para 3.

اروپایی حقوق بشر مواجهیم که بررسی تمامی آنها از حوصله این نوشتار خارج است لذا سعی بر آن است که بر ماده ۶ این کنوانسیون تمرکز گردد.

۲- حق‌ها و تضمینات رویه‌ای

در بادی امر برای آنکه بتوان درک درستی از حق برخورداری از محاکمه عادلانه داشت باید اشاره‌ای به مفهوم حق‌ها و رویه‌های تضمینی داشته باشیم، چراکه حق بر محاکمه عادلانه زیرمجموعه‌ای از حق‌ها و تضمینات رویه‌ای می‌باشد. حقوق بشر را می‌توان از نظر مصادیق آن به حق‌های ماهوی^{۲۴} و حق‌های رویه‌ای^{۲۵} تقسیم کرد. حق‌های رویه‌ای به حق‌هایی گفته می‌شود که تمهیدات، سازکارها و رویه‌هایی را برای حمایت، تضمین و اجرای مؤثر حقوق ماهوی مقرر می‌دارند.^{۲۶} باتوجه به تعریف ارائه شده می‌توان گفت حق‌های رویه‌ای زمینه‌ساز اجرای حقوق ماهوی و در واقع شرط لازم برای اجرای حقوق ماهوی هستند. حقوقی همچون حق دسترسی به محاکمه عادلانه، اصل برائت، منع توقیف خودسرانه، حق برخورداری از شخصیت حقوقی در برابر قانون و ... جزو حقوق رویه‌ای می‌باشند. حق‌های رویه‌ای ماهیتی مطالبه‌ای دارند و آنها را باید در شمار حق‌های مشروط^{۲۷} طبقه‌بندی کرد؛ به این معنا که فعلیت این حق‌ها در گرو نقض حق‌های اولیه^{۲۸} است و تا زمانی که حق‌های اولیه نقض نگردند، این حقوق قابل تحقق نیستند. البته باید توجه نمود که این بدین معنا نیست که حقوق رویه‌ای، حقوقی مقدمه‌ای و ارزش آنها صرفاً به‌خاطر تضمین و حمایت از حقوق ماهوی است، درحقیقت حقوق رویه‌ای از یک نقطه‌نظر فی‌نفسه حقوق ماهوی هستند. بدین معنا که گرچه به‌عنوان مثال حق دسترسی به وکیل و یا حق بر اصل برائت، مقدمه تضمین حقوق ماهوی هستند، اما این حق‌ها با کرامت، حیثیت و حق تعیین سرنوشت انسان گره خورده‌اند. از طرف دیگر انسان به صرف انسان بودن دارای حیثیت و کرامت است و لذا حق دارد وکیل داشته باشد و حق دارد که از حمایت دادگاه‌های بی‌طرف و مستقل برخوردار باشد. حق‌های رویه‌ای

24. Substantive Rights

25. Procedural Rights

۲۶. سید محمد قاری سید فاطمی، حقوق بشر در جهان معاصر (تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۳)، دفتر دوم، ۲۰۱.

27. Conditional Rights

28. Primary Rights

هرچند جزو حق‌های جبرانی^{۲۹} نیستند اما در پیوند نزدیک با این حق‌ها قرار دارند و چهارچوب‌های حقوق بشری حق‌های جبرانی را فراهم می‌کنند.^{۳۰}

۳- حق دسترسی به محاکمه عادلانه

حق بر محاکمه عادلانه به‌عنوان یکی از حق‌های رویه‌ای، دربردارنده مجموعه‌ای از اصول و قواعد است که جهت رعایت و تضمین حقوق طرفین، در جریان رسیدگی به دعوای آنان پیش‌بینی شده است.^{۳۱} در واقع این حق تضمینی اساسی برای محافظت از افراد در برابر محرومیت غیرقانونی و خودسرانه از حقوق و آزادی‌های اساسی من‌جمله حق زندگی و حق آزادی می‌باشد.^{۳۲} باتوجه‌به اهمیت و ارزش فراوان حق بر محاکمه عادلانه، این حق در بسیاری از اسناد حقوق بشری درج و نیز در قوانین اساسی و حتی عادی دولت‌ها مورد تأیید و تأکید واقع شده است.^{۳۳} از جمله می‌توان به مواد ۸-۱۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، ماده ۸ و ۹ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر و نیز ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر اشاره کرد.

مطابق این اصول، هرکس حق دارد دعوایش در دادگاهی مستقل و بی‌طرف، به‌طور منصفانه، علنی، در طول مدتی معقول و با امکانات دفاعی برابر با طرف مقابل مورد رسیدگی قرار گیرد. بر این اساس از ابتدای جریان رسیدگی تا اجرای حکم، رعایت برخی تضمینات برای طرفین دعوی ضروری می‌نماید.^{۳۴}

چنانچه پیشتر مذکور افتاد، از میان اسناد بین‌المللی تعهدآور، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر از جایگاهی ویژه برخوردار است. بدین‌روی و باتوجه‌به ویژگی‌های برجسته این کنوانسیون نظیر امکان اعتراض و شکایت مستقیم افراد نزد دیوان اروپایی حقوق بشر^{۳۵}، مکانیسم اجرای مؤثر تصمیمات دیوان و وجود رویه قضایی بسیار غنی آن در تبیین حدود و

29. Remedial Rights

۳۰. قاری سید فاطمی، پیشین، ۲۰۶-۲۰۲.

۳۱. اسدالله یآوری، «حق برخورداری از دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین»، نشریه حقوق اساسی ۲ (۱۳۸۳)، ۲۵۴.

32. Lawyers Committee for Human Rights, *What Is a Fair Trial? A Basic Guide to Legal Standards and Practice* (United States of America: Lawyers Committee for Human Rights, 2000), 1, https://www.humanrightsfirst.org/wp-content/uploads/pdf/fair_trial.pdf.

۳۳. محمود آخوندی، «حق بهره‌مندی از محاکمه عادلانه»، *مجله حقوقی دادگستری* ۲۷ (۱۳۷۸)، ۱۰.

۳۴. اسدالله یآوری، پیشین، ۲۵۵-۲۵۴.

35. See: European Convention on Human Rights, art 34.

ثغور تضمینات یادشده^{۳۶}، مبحث موردنظر بر اساس کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، آرای دیوان اروپایی حقوق بشر و بالأخص رأی دیوان درمورد پرونده اوجالان موردبررسی قرار می‌گیرد. دیوان در رأی مذکور به‌طور مفصل به بررسی حق بر محاکمه عادلانه پرداخت و سبب تبیین هرچه بیشتر مفهوم و گستره این حق گردید.^{۳۷}

۳-۱- کلیات

کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در ماده ۶ ذیل عنوان «حق برخورداری از محاکمه عادلانه» به مجموعه‌ای از تضمینات مربوط به آیین دادرسی اشاره کرده است که قلمرو اعمال آن به‌تدریج و با رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر گسترش قابل‌توجهی یافته است.^{۳۸} به‌موجب ماده مذکور: «هرکس حق دارد در تعیین حقوق و تعهدات مدنی خود یا هرگونه اتهام کیفری علیه وی، از یک جلسه استماع دادرسی علنی و عادلانه در محدوده زمانی مناسب توسط دادگاه مستقل و بی‌طرف برخوردار باشد. رأی باید به‌صورت علنی اعلام شود اما ممکن است به دلایل اخلاقی، نظم عمومی و یا امنیت ملی در یک جامعه دموکراتیک که رعایت مصالح جوانان یا حفاظت از حریم خصوصی طرف‌های دعوی ضروری است یا در مواردی که بن بر تشخیص قطعی دادگاه اعلان عمومی آن مغایر مصالح عدالت شناخته شود، مطبوعات و عموم مردم از شرکت در تمام یا بخشی از محاکمه محروم گردند.» افزون بر تضمینات مذکور که ناظر بر تمامی دعاوی اعم از مدنی و کیفری می‌باشند، در پاراگراف‌های ۲ و ۳ ماده مذکور، بر موارد زیر به‌عنوان تضمینات لازم در جریان دادرسی کیفری تأکید شده است:

۳۶. یوری، پیشین، ۲۵۶. لازم به ذکر است که اصل تفسیر عملی و مؤثر کنوانسیون سبب گشته که دیوان به ظواهر الفاظ و عملکرد دولت‌های عضو شورای اروپا توجه چندانی ننموده و آنها را به ترسیم یک سیستم خودکنترلی به‌منظور تطبیق عملکرد با کنوانسیون ملزم نماید. علی قربانی، *دادرسی منصفانه در رویه دیوان اروپایی حقوق بشر* (قم: انتشارات حقوق امروز، ۱۳۸۹)، ۱۲. دولت‌های عضو تعهدی مثبت دارند که تمامی اقدامات لازم را جهت اطمینان از تضمین این حقوق به‌صورت عملی در تمام مراحل دادرسی مطابق سیستم قضایی خود انجام دهند.

Nuala Mole, Catharina Harby, *The Right to a Fair Trial, A Guide to the Implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights* (Belgium: Human Rights Handbooks 3, 2006), 2nd Edition, 7.

۳۷. گفتنی است بیش از نیمی از آرای دیوان اروپایی حقوق بشر درخصوص شکایات مربوط به ماده ۶ و نقض شرایط و تضمینات مربوط به دادرسی عادلانه است. یوری، پیشین، ۲۵۷.

۳۸. یوری، پیشین، ۲۵۷.

«۲- هرکسی که متهم به ارتکاب یک جرم کیفری است تا زمانی که جرم وی به‌طور قانونی ثابت نشود، باید بی‌گناه تلقی شود؛

۳- هرکسی که متهم به ارتکاب یک جرم کیفری است از حداقل حقوق زیر برخوردار است:

الف) سریعاً و به زبان قابل فهم وی به‌طور مشروح از ماهیت و دلیل اتهامات مطروحه علیه خود آگاه شود؛

ب) در اختیار داشتن زمان و امکانات کافی برای آماده‌سازی دفاعیه خود؛

ج) دفاع از خود به‌وسیله خودش و یا از طریق کمک یک دستیار حقوقی (وکیل مدافع) با انتخاب خود وی یا در صورتی که قادر به پرداخت هزینه‌های مربوط به اخذ وکیل نباشد، در صورت اقتضای مصالح اجرای عدالت، امکان برخورداری از یک وکیل تسخیری رایگان؛

د) سؤال کردن مستقیم و غیرمستقیم از شهود طرف مقابل و امکان احضار و سؤال از شهود خود تحت همان شرایط شهود طرف مقابل؛

ه) امکان دسترسی رایگان به یک مترجم در صورت عدم درک و یا عدم توانایی تکلم به زبان مورد استفاده در دادگاه.^{۳۹}

همان‌طور که ملاحظه می‌شود این حق شامل مجموعه‌ای از مقررات تضمین‌کننده حق فرد در جریان رسیدگی به دعوی از ابتدای رسیدگی تا اجرای تصمیم است. باتوجه به ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و در سایه گسترش دامنه این ماده در پرتو رویه دیوان اروپایی حقوق بشر تضمینات مذکور را می‌توان به سه دسته تقسیم نمود:

الف) تضمینات عمومی: طبق بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر تضمینات عمومی جزء تضمیناتی هستند که حاکم بر کلیه دعاوی اعم از کیفری و مدنی می‌باشند. حقوقی که در این دسته جای می‌گیرند شامل حق‌های زیر می‌باشند:

۱. حق دسترسی به دادگاه قانونی، مستقل و بی‌طرف؛

۲. حق علنی بودن رسیدگی و اعلان رأی؛

۳. رعایت مهلت منطقی رسیدگی؛

۴. تضمینات مربوط به حق دفاع.^{۴۰}

39. See: European Convention on Human Rights, art 6.

۴۰. در خصوص تضمینات مربوط به حق دفاع باید متذکر شد که هرچند در بند ۱ ماده ۶ صریحاً مورد اشاره واقع نشده است، اما باتوجه به عبارت «به‌طور عادلانه» دیوان اروپایی حقوق بشر اصول و قواعد کلی مربوط به حقوق

ب) تضمینات منحصر به دادرسی کیفری: علاوه بر تضمینات عمومی که حاکم بر کلیه دعاوی اعم از کیفری، مدنی و اداری است، مجموعه‌ای از تضمینات به‌طور خاص در مورد دعاوی حوزه کیفری پیش‌بینی گردیده است. این تضمینات را می‌توان تحت عناوین حق بر فرض برائت و حقوق مربوط به دفاع تقسیم‌بندی کرد^{۴۱} که حقوق دفاع شامل موارد زیر می‌باشد:

۱. حق انجام شخصی دفاع و یا دسترسی به وکیل؛

۲. حق بر تفهیم اتهام؛

۳. حق بر در اختیار داشتن زمان و تسهیلات لازم جهت آماده‌سازی دفاع؛

۴. حق دسترسی به مترجم رایگان.^{۴۲}

ج) تضمینات ضمنی: علاوه بر تضمینات عمومی و نیز تضمینات خاص دعاوی کیفری، با کنکاش در رویه دیوان با تضمینات دیگری ذیل عنوان تضمینات ضمنی مواجه خواهیم بود که دیوان بر اساس تفسیر موسع ماده ۶ و باتوجه به ضرورت‌ها و اقتضات جدید در حوزه‌های مختلف، بدان تصریح نموده است. از این موارد می‌توان به لزوم اجرای تصمیم دادگاه اشاره نمود که اصولاً در زمره مراحل دادرسی به معنای مضیق آن نیست و اغلب بعد از ختم دادرسی و صدور حکم است که اجرای آن صورت می‌گیرد.^{۴۳} دیوان با استناد به اینکه عدم اجرای حکم، دادرسی عادلانه را فاقد اثر می‌سازد، اذعان می‌دارد که اجرای حکم صادره از دادگاه، بخش جدایی‌ناپذیری از روند محاکمه برای تضمین حق دادرسی عادلانه می‌باشد.^{۴۴}

در پرونده اوجالان، یکی از ادعاهای خواهان این بود که بر مبنای پاراگراف اول ماده ۶ کنوانسیون، در دادگاهی مستقل، بی‌طرف و عادلانه محاکمه نشده است. چون یک قاضی

دفاع را مورد شناسایی قرار داده است. (یاوری، پیشین، ۲۸۰) در واقع عادلانه بودن روند رسیدگی یکی از عناصر اصلی ماده ۶ می‌باشد و همچون چتری بر کل روند رسیدگی سایه افکنده است.

Interights Manual for Lawyers, *Right to a Fair Trial under the European Convention on Human Rights (Article 6)* (London: Interights Lancaster House, 2009), 28.

از جمله این اصول می‌توان به اصل برابری سلاح‌ها، اصل لزوم مستدل بودن تصمیم مرجع رسیدگی و اصل تقابل یا دوطرفه بودن دفاع اشاره کرد.

“Guide on Article 6, Right to Fair Trial (Civil Limb),” European Court of Human Rights, Accessed January 21, 2016. http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf.

۴۱. یاوری، پیشین، ۳، ۲۸۵.

42. See: European Convention on Human Rights, Article 6, art 2,3.

۴۳. یاوری، پیشین، ۲۸۸.

44. “Case of Hornsby V. Greece (Application no. 18357/91),” ECHR, (19 March 1997): 15, para 40.

نظامی طی بخش قابل توجهی از روند محاکمه در دادگاه امنیت ملی جزو قضات بود.^{۴۵} اوجالان همچنین مدعی بود که در جریان محاکمه وی بندهای ۲ و ۳ ماده ۶ کنوانسیون به دلایلی چون محدودیت‌ها و مشکلات وی در دسترسی به وکلایش، دسترسی او و وکلایش به پرونده و نیز احضار شهود، نقض شده‌اند. دیوان ادعاهای خواهان مبنی بر نقض حق بر محاکمه عادلانه بر پایه ماده ۶ را تحت دو عنوان بررسی نمود. در مرحله اول به بررسی ادعای خواهان درخصوص اصل استقلال و بی‌طرفی پرداخت و در مرحله بعد این مسئله را در بوتۀ آزمایش نهاد که آیا تضمینات مربوط به حق دفاع در جریان محاکمه خواهان نقض شده‌اند یا خیر و به این منظور به بررسی حق دسترسی به وکیل و نیز دسترسی متهم و وکلایش به مفاد پرونده پرداخت.

۳-۲- اصل استقلال و بی‌طرفی دادگاه

برای تبیین اصل استقلال و بی‌طرفی دادگاه امنیت ملی، پیشتر لازم است با مفهوم استقلال و بی‌طرفی آشنا شده و سپس برای درکی ملموسانه‌تر از این اصل به بررسی آن در رویه دیوان بپردازیم. کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در بند ۱ ماده ۶، مسئله حق متهم در برخورداری از محاکمه عادلانه را مورد تصریح قرار داده است و بر بی‌طرفی و استقلال دادگاه و البته مسئله علنی بودن محاکمه به‌عنوان سازکارهایی در تضمین عادلانه بودن محاکمه تأکید می‌کند.^{۴۶} علی‌رغم تفکیک بین اصل استقلال و اصل بی‌طرفی دادگاه یک رابطه نزدیک دوطرفه بین این دو اصل وجود دارد^{۴۷} و در واقع هر دو اصل دو روی یک سکه واحد که همانا حق بر محاکمه عادلانه است، می‌باشند.^{۴۸} به همین دلیل دیوان اذعان می‌دارد که این دو اصل با هم پیوند نزدیکی دارند و لذا این دو اصل را با هم به‌عنوان سازکارهای تضمین محاکمه عادلانه که دیوان باید آنها را مدنظر قرار دهد، تلقی می‌کند.^{۴۹}

۴۵. این قاضی نظامی بعد از اصلاحات قانونی در ترکیه، درست یک هفته قبل از محکوم کردن خواهان و دو ماه بعد از شروع جلسات استماع در دادگاه امنیت ملی، با یک قاضی ملی جایگزین شد، اما روند رسیدگی از سر گرفته نشد و درخصوص هیچ‌یک از تصمیمات گرفته‌شده با حضور قاضی نظامی تجدیدنظر صورت نگرفت و تمامی تصمیمات به همان صورت که بود، معتبر تلقی شد.

“Case of Öcalan V. Turkey (No. 1),” op.cit, p. 30, para. 107.

۴۶. قاری سید فاطمی، پیشین، ۲۲۲.

47. “Guide on Article 6, Right to Fair Trial (Civil Limb),” op.cit. 26.

۴۸. قاری سید فاطمی، پیشین، ۲۲۲.

49. “Case of Kleyn and Others v. the Netherlands, (Applications nos. 39343/98, 39651/98, 43147/98 and 46664/99),” ECHR, (6 May 2003), p. 42, para 192.

درخصوص استقلال دادگاه، به‌عنوان عاملی در تضمین عادلانه بودن محاکمه، تفکیک دو مرحله تعقیب و قضا از مقدمات تضمین بی‌طرفی دادگاه است. به‌عبارت‌دیگر اصل استقلال دادگاه به اصل تفکیک قوا اشاره دارد.^{۵۰} در واقع یک دادگاه مستقل دادگاهی است که از دیگر قوا یعنی دستگاه اجرایی و قانونگذاری و نیز از طرفین مستقل باشد.^{۵۱} استقلال مرجع رسیدگی دارای دو بعد استقلال شخصی^{۵۲} و استقلال سازمانی^{۵۳} است.^{۵۴} اما بی‌طرفی به موضع قاضی در برابر طرفین دعوی اشاره دارد^{۵۵} و به‌معنای عدم‌پیش‌داوری یا طرفداری نسبت به طرفین در دادگاه می‌باشد.^{۵۶} قاعده بی‌طرفی اقتضاء دارد که هیچ‌کس نتواند در موردی که خود یا بستگانش ذی‌نفع هستند، قاضی باشد و از طرف دیگر یک فرد هم‌زمان نمی‌تواند به‌عنوان دادستان و قاضی عمل کند. در واقع این رسالت شخص ثالث بی‌طرف نسبت به این دو است که به ادعای دادستان درمقابل متهم رسیدگی نماید.^{۵۷} دیوان دو معیار فردی و عینی برای ارزیابی بی‌طرفی دادگاه مشخص می‌کند:

معیار ذهنی:^{۵۸} درخصوص رفتار و عملکرد یک قاضی خاص می‌باشد، به این معنا که قاضی یا شخص رسیدگی‌کننده هیچ‌گونه طرفداری و یا پیش‌داوری به نفع یکی از طرفین دعوی نداشته باشد.

معیار عینی:^{۵۹} به این معنا که خود مرجع رسیدگی‌کننده و ساختار آن به اندازه کافی تضمیناتی به‌دست دهد که بتوان بی‌طرفی دادگاه را از آن استنتاج کرد.^{۶۰}

دیوان درخصوص اصل استقلال و بی‌طرفی دادگاه محاکمه‌کننده اوجالان اظهار داشت که وضعیت قاضی نظامی به‌عنوان عضوی از دادگاه امنیت ملی، استقلال وی از دستگاه

۵۰. قاری سید فاطمی، پیشین، ۲۲۳.

51. "Guide on Article 6, Right to Fair Trial (Civil Limb)," op.cit. 27.

۵۲. استقلال شخص یا اشخاص حقیقی رسیدگی‌کننده.

۵۳. استقلال مرجع رسیدگی از حیث ساختار و سازمان.

۵۴. یآوری، پیشین، ۲۷۸.

۵۵. آندرا ساکوچی، «استقلال و بی‌طرفی قضات، شرط بنیادین محاکمه عادلانه»، ماهنامه قضاوت خارجی ۴۷

(۱۳۸۶)، ۱.

56. Dovydas Vitkauskas, Grigoriy Dikov, *Protecting the Right to a Fair Trial under the European Convention on Human Rights* (Strasbourg: Coucile of Europe, 2012), 41.

۵۷. قاری سید فاطمی، پیشین، ۲۲۳.

58. Subjective Test

59. Objective Test

60. "Case of Micallef V. Malta, Judgment 1, (Application no. 17056/06)," ECHR, (15 October 2009): 23, para 93 & "Case of Fey v. Austria, (Application no. 14396/88)," ECHR, (24 February 1993), para 27-30.

اجرای را خدشه‌دار می‌سازد.^{۶۱} بدین‌روى نگرانی خواهان که متهم به ارتکاب جرایم جدی مرتبط با امنیت ملی است، در دادگاه امنیت ملی که شامل یک افسر نظامی است، قابل‌درک می‌باشد. در این صورت این ترس وجود دارد که دادگاه امنیت ملی این اجازه را به خود بدهد که بی‌جهت از ملاحظاتى که هیچ ربطی به ماهیت پرونده ندارد، تأثیر پذیرد.^{۶۲} باتوجه‌به موضع خصمانه‌ای که از جانب دولت ترکیه نسبت به اوجالان اتخاذ شده بود، حضور قاضی نظامی در دادگاه که می‌توانست تأثیر مهمی بر نظرات سایر قضات نیز داشته باشد، به‌هیچ‌وجه توجیه‌پذیر نمی‌نمود. از سویی دیگر درگیری بین حزبی تحت رهبری اوجالان و نیروهای صورت پذیرفته بود که قاضی نظامی یک افسر آن بود، بنابراین حضور قاضی نظامی در بخش مهمی از تجزیه، تحلیل و بررسی پرونده از عناصر تأثیرگذار بر خروجی این محاکمه بود.^{۶۳} بدین‌روى دادگاه حضور افسر نظامی به‌عنوان قاضی در جریان محاکمه را مغایر با اصل استقلال دادگاه دانست.

اما نکته قابل‌توجه در پرونده اوجالان این بود که قاضی نظامی در جریان محاکمه و قبل از صدور رأی توسط یک قاضی ملی جایگزین شد و لذا دیوان می‌بایست این مسئله را تبیین می‌نمود که آیا جایگزینی قاضی نظامی توسط یک قاضی ملی در جریان محاکمه می‌تواند اصل استقلال دادگاه را تأمین نماید؟ در این خصوص دیوان اظهار داشت که /اولاً، اصل استقلال دادگاه فقط به مرحله صدور حکم مربوط نمی‌شود. مطابق ماده ۶ کنوانسیون، دادگاه باید در تمامی مراحل سه‌گانه تحقیقات، رسیدگی و صدور رأی، مستقل و بی‌طرف باشد. جایگزینی قاضی نظامی قبل از مرحله صدور رأی، به‌معنای تضمین استقلال دادگاه نیست و عدم استقلال دادگاه در یکی از این سه مرحله به‌معنای عدم استقلال دادگاه در کلیت آن می‌باشد؛^{۶۴} ثانیاً، وقتی که قاضی نظامی در یک یا چند تصمیم که همچنان بر روند رسیدگی

61. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, p. 31, para. 112.

62. Ibid, p. 31, para. 113.

63. Ibid, p. 30, para. 107.

دیوان در آرای مورخ سال ۱۹۹۸ دلایلی را که استقلال این قضات را خدشه‌دار می‌کند به این صورت بیان می‌دارد که اولاً، آنها پرسنلی هستند که هنوز به ارتش تعلق دارند که به‌نوبه خود از مقامات اجرایی دستور می‌گیرند؛ ثانیاً، آنها تحت نظم و انضباط و نیز ارزیابی گزارش‌ها توسط ارتش باقی می‌مانند؛ ثالثاً، تصمیم‌گیری در خصوص انتصاب آنها تا حد زیادی توسط مقامات اداری و ارتش صورت می‌پذیرد و در نهایت اینکه طول مدت خدمت آنها به‌عنوان قضات دادگاه امنیت ملی تنها چهار سال و قابل‌تمدید است.

"Case of Incal V. Turkey (41/1997/825/1031)," ECHR, (9 June 1998): para 68 & "Case of Çiraklar V. Turke, (70/1997/854/1061)," (28 October 1998): para 39.

64. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, para. 114.

کیفری تأثیرگذار است، شرکت کرده باشد، دلیل معقولی است که متهم نسبت به اعتبار کل رسیدگی مظنون باشد. به طور ویژه وقتی که یک قاضی نظامی در تصمیمی شرکت کند که بخش جدایی‌ناپذیری از روند رسیدگی علیه یک شهروند غیرنظامی را شکل می‌دهد، تمام روند رسیدگی از انجام یافتن توسط یک دادگاه بی‌طرف و مستقل محروم می‌باشد. در پرونده حاضر نیز قاضی نظامی در طول مدت حضور در محاکمه در چندین جلسه استماع که طی آن تصمیماتی گرفته شد، شرکت کرده بود؛ اما در مورد هیچ از این تصمیمات بعد از جایگزینی، تصمیم‌گیری مجدد به عمل نیامد^{۶۵} و این خود گویای این واقعیت است که هرچند قاضی نظامی پیش از صدور رأی جایگزین شده بود اما در تصمیماتی شرکت نموده بود که بر ماهیت پرونده و روند رسیدگی و تعیین مجازات مقرر برای او جلالان تأثیرگذار بودند، لذا لازم می‌نمود که بعد از جایگزینی، روند رسیدگی از سر گرفته می‌شد و یا حداقل در خصوص تصمیماتی که بر روند رسیدگی و ماهیت پرونده تأثیرگذار بودند، تصمیم‌گیری مجدد به عمل می‌آمد و بدین وسیله استقلال و بی‌طرفی دادگاه تضمین می‌شد. در واقع غایت اصل استقلال و بی‌طرفی دادگاه تضمین حقوق متهم می‌باشد، وقتی که یک قاضی نظامی در بخشی مؤثر از روند رسیدگی مشارکت می‌جوید، دیگر نهاد رسیدگی‌کننده نمی‌تواند مستقل محسوب شود.^{۶۶} در نهایت دیوان به این نتیجه رسید که محاکمه خواهان در دادگاهی مستقل و بی‌طرف صورت نگرفته است و این به معنای نقض بند اول ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر می‌باشد.^{۶۷}

65. Ibid, para. 115 & 117.

66. Ibid, para. 118.

۶۷. دیوان پیشتر در رأی مورخ سال ۲۰۰۳ در قضیه ایمرک (Imrek) اعلام داشت که جایگزینی قاضی نظامی توسط یک قاضی ملی در جریان رسیدگی کیفری مشکل عدم استقلال و بی‌طرفی دادگاه امنیت ملی را برطرف نموده است. (Ibid, para. 109) اما وجه تمایز بین دو قضیه این است که در قضیه ایمرک، قبل از جایگزینی قاضی نظامی توسط قاضی ملی، در طول مدتی که قاضی نظامی در مسند قضاوت بود هیچ تصمیمی که بر روند رسیدگی تأثیرگذار باشد، گرفته نشده و جلسات دادگاه فقط جهت شنود سخنان متهم و دادستان و نیز تکمیل پرونده برگزار شده بود. لذا ادامه روند رسیدگی بعد از جایگزینی قاضی ملی نمی‌توانست ناقض اصل استقلال و بی‌طرفی دادگاه باشد.

“CASE of Imrek v. Turkey, Third Section Decision, Application no. 4238/02 by Lütüfşah KELEKÇİLER against Turkey,” ECHR, (18 March 2008): 7.

دیوان در چند قضیه دیگر نیز که شرایطی مشابه پرونده ایمرک داشتند، همین استدلال را به کار برده و تأکید می‌کند که با وجود چنین شرایطی از سرگیری روند رسیدگی بعد از جایگزینی قضات ملی لازم نیست.

“Case of Kabasakal and Atar V. Turkey, (Applications nos. 70084/01 and 70085/01),” ECHR, (19 September 2006): para 34.

۳-۳- حقوق مربوط به دفاع

در مرحله بعد باتوجه به مفاد شکایات خواهان، دیوان به بررسی عادلانه بودن محاکمه پرداخت. دادگاه معتقد بود که به منظور تعیین اینکه آیا حقوق مربوط به دفاع در جریان دادرسی متهم مورد احترام بوده‌اند یا خیر، ضروری است که کمک‌های حقوقی در دسترس متهم و نیز دسترسی او و وکلایش به پرونده مورد بررسی قرار گیرد.

۳-۳-۱- حق دسترسی به وکیل

بدون شک یکی از ابزارهای تضمین حق بر محاکمه عادلانه حق بر دسترسی به وکیل می‌باشد. مطابق شق ج بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر هرکس حق دارد که شخصاً از خودش دفاع کند و در صورتی که لازم بداند از یک وکیل مدافع جهت انجام دفاع بهره‌مند گردد. در خصوص حق دسترسی به وکیل موضوعی که نیاز به توجه ویژه دارد این است که اولاً، متهم از چه زمانی باید از حق دسترسی به وکیل برخوردار باشد؟ و آیا این حق فقط محدود به زمان محاکمه می‌شود و یا اینکه متهم باید در حین بازداشت پلیس نیز از این حق برخوردار باشد یا خیر؟ ثانیاً، با فرض اینکه دسترسی به وکیل شرط لازم باشد، شرایط کافی برای اینکه بتوان گفت حق بر دسترسی به وکیل تضمین شده است، چیست؟ آیا صرف وجود وکیل می‌تواند ضامن این حق باشد یا خیر؟ لذا به تناسب پرونده عناوین زیر مورد بررسی دیوان قرار گرفت.

۳-۳-۱-۱- زمان شروع دسترسی به وکیل

شیوه اعمال شق ج بند ۳ ماده ۶ در طول دوران بازجویی از مواردی است که به شرایط خاص روند رسیدگی و واقعیات خاص هر کیس و پرونده بستگی دارد و کاملاً باید به صورت موردی بررسی گردد. در واقع این حق که به صراحت در کنوانسیون مشخص نشده است، ممکن است در معرض محدودیت‌هایی قرار گیرد و لذا مسئله‌ای که در مورد هر پرونده باید شفاف‌سازی گردد این است که اعمال این محدودیت‌ها، در پرتو کل روند رسیدگی، متهم را از یک دادرسی عادلانه محروم کرده است یا خیر.^{۶۸} عدم دسترسی به وکیل در طی این مدت در صورتی می‌تواند نقض حق بر دسترسی به وکیل تلقی گردد که حق بر دفاع متهم را تحت تأثیر قرار دهد.^{۶۹} لذا در شرایطی که شکست اولیه در انطباق با این اصول، احتمالاً منجر به

68. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, para. 131.

69. Interights Manual for Lawyers, op.cit, 69.

نقض عادلانه بودن دادگاه شود، قلمروی اعمال ماده ۶ و به خصوص بند ۳ آن محدود به جریان محاکمه نشده و می‌تواند به زمانی که پرونده هنوز به دادگاه فرستاده نشده است، تسری یابد.^{۷۰} استدلال دیگر در این خصوص این است که از آنجاکه قوانین ملی ممکن است نتایجی را به طرز برخورد متهم در مراحل اولیه بازداشت پلیس منضم نمایند که در رسیدگی‌های کیفری برای دورنمای دفاع تعیین کننده است. به‌طور معمول لازم است متهم از همان مراحل اولیه بازجویی پلیس از مزایای کمک یک وکیل بهره‌مند گردد.^{۷۱} استدلال دیوان در قضایایی که عدم برخورداری از وکیل با وجود بازجویی و اعتراف طی بازداشت پلیس را نقض ماده ۶ تلقی نکرده، این بوده است که متهمان از حق بر داشتن وکیل در این مدت آگاهی و امکانات استخدام وکیل را نیز داشته‌اند و با انتخاب خود اقدام به انتخاب وکیل ننموده و درخواستی هم مبنی بر آن نداشته‌اند. لذا اعترافات ارادی آنها در طی این مدت معتبر بوده و حق بر دسترسی به وکیل نیز نقض نشده است.^{۷۲}

در پرونده اوجالان، صرف نظر از دشواری دسترسی اوجالان به وکلایش در حین محاکمه که متعاقباً بررسی خواهد شد، متقاضی توسط نیروهای امنیتی، دادستان عمومی و یک قاضی امنیت ملی، در طول مدت هفت روزی که در بازداشت پلیس بود، مورد بازجویی قرار گرفته و در طی این مدت هیچ کمک حقوقی، از جمله دسترسی به وکیل، دریافت نکرده و چندین بیانیه علیه خود که بعداً به‌عنوان عناصر حیاتی کیفرخواست و دلایل عمده محکومیت وی بود، صادر کرد و در طی این مدت با درخواست وکلای متهم که خواهان ملاقات وی بودند، از طرف مقامات حکومتی ممانعت به عمل می‌آمد.^{۷۳} به عقیده دیده‌بان حقوق بشر بی‌نظمی‌هایی که در روزهای آغازین بازداشت اوجالان رخ داد، حق دفاع متهم و دادرسی‌های پس از آن را به شدت تحت تأثیر قرار داد.^{۷۴} با توجه به این حقایق دیوان معتقد بود که نقض حق دسترسی متهم به وکیل در این مدت طولانی و در شرایطی که به حقوق دفاع وی به‌طور جبران‌ناپذیری لطمه وارد شده است، مخل حقوق دفاع طبق ماده ۶ کنوانسیون است.^{۷۵}

70. "Case of Imbroschia V. Switzerland, (Application no. 13972/88)," ECHR, (24 November 1993), 13, para. 36.

71. "Case of John Murray V. The United Kingdom, (Application no. 18731/91)," ECHR, (8 February 1996), para 63.

72. "Case of Zhelezov against Russia, (Application no. 48040/99), Fourth Section, ECHR, (23 April 2002), <http://caselaw.echr.globe24h.com/0/0/russia/2002/04/23/zhelezov-v-russia-22390-4804099.shtml>

73. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, p. 36, para. 131.

74. Human Rights Watch, "Grave Short Comings in Öcalan Trial," op.cit.

75. ECHR, Case of Öcalan V. Turkey (No. 1), op.cit, p. 37, para. 131.

۳-۱-۲- ملاقات خصوصی با وکیل

صرف وجود وکیل نمی‌تواند ضامن حق دسترسی به وکیل باشد و مهمت باید بتواند به‌نحو مؤثری با وکیل خود در تماس باشد. یکی از ابزارهای تضمین تماس مؤثر با وکیل این است که متهم بتواند بدون حضور و شنود ثالث به مشاوره با وکیل خود بپردازد. برخلاف قوانین ملی برخی دولت‌ها و کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر که صراحتاً حق ارتباط آزاد و خصوصی متهم با وکیلش را جزء تضمینات مربوط به محاکمه عادلانه بیان کرده است^{۷۶}، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر صراحتاً حق ارتباط بدون مانع متهم با وکیل را تضمین ننموده است. با این حال در شورای اروپا، طبق ماده ۹۳ قواعد حداقل استاندارد برای رفتار با زندانیان، حق ارتباط متهم با موکلش بدون شنود مستقیم و غیرمستقیم مورد تصریح قرار گرفته است.^{۷۷} بدین جهت دیوان تصریح می‌کند که طبق شق ج بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون، حق ارتباط با نماینده قانونی بدون شنود ثالث یکی از نیازهای اساسی یک محاکمه عادلانه در جوامع دموکراتیک می‌باشد. اگر یک وکیل نتواند با موکل خود به‌صورت محرمانه به مشاوره بپردازد گو اینکه وجود وکیل بخش عمده‌ای از آثار عملی خود را از دست می‌دهد و این درحالی است که کنوانسیون اروپایی حقوق بشر برای تضمین حقوقی که عملی و مؤثر هستند، در نظر گرفته شده است.^{۷۸} درخصوص پرونده اوجالان نتایج بررسی‌های صورت گرفته این بود که اولین دیدار خواهان با وکلایش تحت نظارت سمعی و بصری اعضای نیروهای امنیتی و نیز یک قاضی صورت گرفت و این ملاقات‌ها تماماً فیلم‌برداری و ضبط شده و اسناد آن به دادگاه امنیت ملی فرستاده شد. در ملاقات‌های بعدی دادگاه پذیرفت که دیدار متهم با وکلایش بدون حضور نیروهای امنیتی صورت پذیرد اما مکالمه خواهان با وکلایش همچنان تحت شنود بود. با وجود این شرایط، وی از مشورت محرمانه با وکلایش محروم بود و این می‌توانست مانع از صحبت‌هایی باشد که ممکن بود در تهیه دفاعیه متهم، مهم بوده باشد. در مجموع دیوان به این نتیجه رسید که عدم امکان مشاوره متقاضی با وکلایش بدون شنود نیروهای امنیتی، حق دسترسی مؤثر اوجالان به وکیل و نیز حقوق دفاع متهم را نقض نموده است.^{۷۹}

76. See: American Convention on Human Rights, article 8, art 2.

77. "Case of S. V. Switzerland, (Application no. 12629/87; 13965/88)," ECHR, (28 November 1991), 12, para. 48.

78. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," ECHR, Ibid, p. 31, para .132-133.

79 Ibidem.

۳-۱-۳-۳- تعداد و طول مدت ملاقات با وکلا

از دیگر ابزارهایی که در تضمین حق دسترسی به وکیل و درنهایت رعایت حقوق دفاع متهم مؤثر است، تعداد و طول مدت ملاقات متهم با وکلایش می‌باشد. چراکه حق دسترسی به وکیل به این منظور است که درنهایت متهم بتواند دفاعیه خود را به‌نحو مؤثری تهیه کند. حق دسترسی به وکیل در شق د بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر تصریح شده است اما کنوانسیون، شیوه اعمال این حق را مشخص نکرده است. لذا دولت‌ها آزادی قابل توجهی در تعیین شیوه تضمین این حق باتوجه به ماده ۶ کنوانسیون دارند.^{۸۰} در واقع کنوانسیون این مسئله را به دولت‌های طرف معاهده واگذار نموده است که احقاق این حق را باتوجه به سیستم قضایی خود تضمین کنند و وظیفه دیوان، تنها تعیین انطباق الزامات تعیین شده توسط دولت با الزامات یک محاکمه عادلانه می‌باشد.^{۸۱} دیوان در این خصوص اشاره می‌کند که لیست حقوق مندرج در بند ۳ ماده ۶ لیستی غیرجامع است که فقط برخی ابعاد محاکمه عادلانه را انعکاس می‌دهد و منصرف از این موارد در هر حال نباید از هدف کلی مندرج در بند ۱ غفلت شود.^{۸۲}

چنانچه اشاره شد حق دسترسی به وکیل و سایر تضمینات آن از جمله طول و تعداد ملاقات با وکیل از مواردی است که در هر پرونده باتوجه به ویژگی‌های خاص هر پرونده، مجموع روند رسیدگی، اوضاع و احوال ویژه و نوع اتهامات وارده و حجم پرونده تغییر می‌نماید. بدیهی است هرچه اتهامات پیچیده‌تر و پرونده حجیم‌تر باشد متهم به کمک‌های حقوقی متناسب با ماهیت پیچیده پرونده جهت آماده‌سازی دفاع نیاز دارد. در پرونده حاضر اتهامات علیه متقاضی شامل طیف وسیعی از خشونت‌های اعمالی توسط یک سازمان نظامی غیرقانونی و نیز رهبریت آن سازمان و امر اصلی اقدامات انجام شده بود، واضح است خواهان

درخصوص ششوند مکالمات بین متهم و وکلایش دولت مدعی بود که چنین اقدامی دلیلی قانع‌کننده جهت حفظ امنیت خود متهم است و به‌عنوان محدودیتی مجاز بر حق ارتباط بدون مانع با وکیل تلقی می‌گردد. دیوان در رد این شبهه بیان داشت که وکلا توسط خود متهم ابقاء شده و دلیلی وجود نداشت که آنها حیات موکل خود را تهدید کنند، از طرف دیگر آنها قبل از دیدار با موکل چند بار بازرسی شده و نیز نظارت تصویری اعمالی توسط مسئولان و اقدامات اعمالی دیگر برای تأمین امنیت متقاضی کافی بود. (Ibidem) به‌واقع گرچه بر حق مذکور به دلایل موجه و معقول محدودیت‌هایی قابل‌اعمال است، اما هر ادعایی بدون وجود استدلالی قانع‌کننده نمی‌تواند به دستاویزی برای اعمال محدودیت مبدل گردد.

Interights Manual for Lawyers, op.cit, p. 71.

80. "Case of Quaranta V. Switzerland, (Application no. 12744/87)," ECHR, (24 May 1991), 14, para. 30.

81. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, p. 38, para. 135.

82. "Case of Artico V. Italy, (Application no. 6694/74)," ECHR, (13 May 1980), 15, para. 32.

برای آماده‌سازی دفاعیه در برابر این حجم از اتهامات نیاز مبرم به کمک‌های حقوقی متناسب از جمله دیدار با وکلا دارد. حال آنکه دیدار اوجالان با وکلایش محدود به دو جلسه یک‌ساعته تحت مانیتور و شنود در هر هفته بود. این جلسات معدود با محدودیت زمانی جهت آماده‌سازی چنین دفاعیه‌ای، به‌هیچ‌وجه مناسب نبوده و حقوق دفاع او را به شدت تحت تأثیر قرار می‌داد. به‌نظر دیوان شاید تصمیم دولت برای برگزاری محاکمه در جزیره ایمرالی با توجه به ملاحظات امنیتی خاص این پرونده توجیه‌پذیر باشد اما محدود کردن ملاقات به دو جلسه یک‌ساعته در هفته با توجه به شرایط بد جوئی و دسترسی به جزیره به راحتی توجیه‌پذیر نیست. دیوان اشاره می‌نماید که ترکیه توضیح نداده است که چرا مقامات دولتی غالباً به وکلا اجازه ملاقات با خواهان را نمی‌دادند؟ چرا وسایل حمل‌ونقل مناسب‌تری تهیه نمی‌کردند؟ و چرا طول مدت جلسات را افزایش نمی‌دادند؟ چرا که این وظیفه دولت‌هاست که سعی و تلاش خود را به کار گیرند تا حقوق مندرج در ماده ۶ به‌نحو مؤثری تضمین شوند. در مجموع، دیوان معتقد بود که محدودیت در تعداد و طول جلسات ملاقات متقاضی با وکلای خود یکی از عواملی بود که تهیه دفاعیه او را دشوار ساخته بود و در نتیجه نقص حقوق دفاع وی تلقی می‌شود.^{۸۳}

دیوان در این رأی این مسئله را کاملاً آشکار می‌سازد که حق دسترسی به وکیل حقی نیست که با صرف وجود وکیل تأمین گردد، برای اینکه بتوان گفت حق دسترسی متهم به وکیل به‌طور مؤثر و عملی تضمین شده است^{۸۴} نیازمند یک سلسله پارامتر به‌صورت عام مجموعی هستیم تا در معیت هم در راستای رسیدن به سرمنزل مقصود که همان حق دسترسی متهم به وکیل می‌باشد، به‌کار گرفته شوند.

83. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, p. 38-39, para. 135-137.
درخصوص موانع موجود برای حق دسترسی به وکیل افزون بر موارد ذکر شده باید گفت با جوئی که حکومت ترکیه در عرصه داخلی و بین‌المللی علیه اوجالان برقرار کرده بود و پشتیبانی گسترده‌ای که از جانب رسانه‌های غربی دریافت می‌کرد، سعی داشت اوجالان را به‌عنوان یک جنایتکار نمایش دهد، همین امر سبب می‌شد خود وکلای اوجالان نیز از ضرب‌وشتم پلیس و مردم (Selcan Hacauglu, "Court Sets May 31 Trial Date for Kurdish Rebel Leader Öcalan", 1999.) و نیز تهدید و توهین از سوی مقامات دادگاه امنیت ملی در امان نباشند.

"Turkey's State Security Court: How does it work?," Islam: The True Religion of God Almighty, Accessed January 21, 2016, <http://www.answering-christianity.com/kurds/kurds011.htm>.

۸۴. دیوان اذعان می‌دارد که کنوانسیون جهت تضمین حقوق نظری طراحی نشده، بلکه هدف آن تضمین حقوق به‌طور عملی و مؤثر است.

"Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, p. 38, para. 135.

۳-۲-۳- حق دسترسی به مفاد پرونده

اصل برابری سلاح‌ها به‌عنوان بخشی از حقوق مربوط به دفاع، جهت برقراری تعادل بین طرفین از ویژگی‌های اصلی یک محاکمه عادلانه و از ابعاد ذاتی حق بر محاکمه متقابل می‌باشد که لازم می‌دارد هر یک از طرفین فرصت معقولی جهت آماده‌سازی دفاعیه خود از جمله آماده‌سازی شهود، ذیل شرایطی که وی را در وضعیت نامناسبی از طرف مقابلش قرار ندهد، داشته باشد.^{۸۵} به‌عبارت‌دیگر اصل برابری سلاح‌ها به‌معنای برابری در روند رسیدگی بین طرفین می‌باشد،^{۸۶} که در دعاوی کیفری این برابری بین یک طرف و دادستان که به نمایندگی از جامعه عمل می‌کند، حاکم است.^{۸۷}

نکته بسیار مهم این است که اصل برابری سلاح یک تعریف مطلق و جامع از قواعد رویه‌ای ندارد و موارد مقتضی ممکن است به‌مقتضای ماهیت هر پرونده و اهمیت موضوع تفاوت کند^{۸۸} و لذا به این مسئله باید به‌صورت کاملاً غایی نگریسته شود تا مشخص شود که آیا این عدم‌برابری سلاح منتج به مواجه شدن با مشکلات در آماده‌سازی دفاعیه می‌شود یا خیر، چراکه ممکن است گاهی یک عدم‌برابری جزئی بر عادلانه بودن محاکمه بی‌تأثیر باشد و نقض بند ۱ ماده ۶ محسوب نگردد. برابری سلاح شامل طیف وسیعی از تضمینات از جمله حق متهم و وکیل او در دسترسی به مفاد پرونده می‌باشد. در این صورت، هر دو طرف، یعنی دادستان و متهم باید فرصت اطلاع و اظهارنظر در مشاهدات و مدارک ارائه‌شده توسط طرف دیگر را داشته باشند. شیوه‌های مختلفی در قوانین ملی جهت برآورده‌سازی این نیاز قابل‌تصور است. با این حال، هر روش انتخاب‌شده باید این امکان را به‌دست دهد که طرف دیگر مطلع شود که نظرات طرف مقابل ثبت شده است و یک فرصت واقعی برای اظهارنظر درخصوص آنها وجود دارد. دیوان بیان می‌کند که احترام به حقوق دفاع مستلزم آن است که محدودیت در دسترسی متهم یا وکیل او به فایل دادگاه، نباید مانع این شود که مدارک پیش از محاکمه در دسترس متهم قرار گیرند و متهم فرصت اظهارنظر درخصوص آن از طریق وکیلش در ملاحظات شفاهی را داشته باشد.^{۸۹} در پرونده حاضر اوجالان مجاز نبود که قبل از جلسات استماع شخصاً به بررسی مدارک رسیدگی بپردازد. درحالی‌که وکلای متقاضی وقتی نظرات

85. "Case of Dombo Beheer B.V. V. The Netherlands, (Application no. 14448/88)," ECHR, (27 October 1993), 15, para. 33.

86. Interights Manual for Lawyers, op.cit. p. 36.

۸۷. قاری سید فاطمی، پیشین، ۲۲۴.

88. Interights Manual for Lawyers, op.cit, p. 36.

89. Ibid, p. 40, para. 140.

خود را درمورد آن مدارک بیان می‌داشتند، می‌بایست اظهارات متقاضی را بعد از بررسی مستقیم اسناد و مدارک احراز می‌کردند. اینکه یک فرصت بیست‌روزه به متهم داده شد تا تحت نظارت دو کارمند، به بررسی مفاد پرونده‌ای ۱۷۰۰۰ صفحه‌ای بپردازد باز هم نمی‌توانست حق دسترسی متهم به مفاد پرونده را تضمین نماید^{۹۰} چراکه طول مدت دسترسی متهم به مفاد پرونده باید متناسب با حجم و ویژگی‌های خاص هر پرونده معقولانه باشد به طوری که متهم بتواند طی این مدت به بررسی پرونده پرداخته و دفاعیات خود را آماده کند. دیوان در ادامه بیان می‌دارد که اگر به متقاضی فرصت کافی جهت مطالعه مدارک رسیدگی به طور مستقیم داده می‌شد، می‌توانست به شناسایی استدلال‌ات مربوط به دفاع از خود، غیر از استدلال‌اتی که وکلای او بدون بهره از راهنمایی وی ارائه داده بودند، بپردازد و به این ترتیب به نحو مؤثر از خود دفاع کند؛ بنابراین دیوان نتیجه گرفت که عدم دسترسی مناسب متقاضی به مفاد پرونده به غیر از کیفرخواست، وی را با مشکلاتی در مسیر آماده‌سازی دفاعیه خود مواجه ساخته بود.^{۹۱}

درخصوص دسترسی وکلای او جالان به مفاد پرونده نیز باتوجه به اینکه آنها یک پرونده ۱۷۰۰۰ صفحه‌ای را حدود دو هفته قبل از شروع محاکمه در دادگاه امنیت ملی دریافت کردند و از آنجا که با محدودیت‌های اعمال شده درمورد تعداد و طول ملاقات، قادر به برقراری ارتباط بین اسناد موجود در پرونده با موکل خود نبودند و نمی‌توانستند او را در بررسی و تجزیه و تحلیل دخیل نمایند، خود را در وضعیتی دشوار برای آماده‌سازی دفاعیات یافتند.^{۹۲} موارد فوق دلایل آشکاری مبنی بر نقض حق دسترسی او جالان و وکلایش به پرونده و در نتیجه اصل برابری سلاح بود.

باتوجه به بررسی‌های صورت گرفته در نهایت دیوان به این نتیجه رسید که دشواری‌های پیش‌روی متهم در تهیه دفاعیه، به حقوق دفاع وی لطمه زده و محاکمه وی غیرعادلانه بوده

90. Ibid, p. 40, para. 141.

دیوان اذعان داشت که پرونده حاضر از قضیه Kremzow که به مدت بیست و یک روزه‌ای برای بررسی یک پرونده پنجاه و نه صفحه‌ای در اختیار متهم قرار گرفته بود و نیز از پرونده Kamasinski که متهم دسترسی به فایل پرونده نداشت اما وکیل وی قادر بود تا نسخی از تمام اسنادی که موکلش نیاز داشت، در اختیارش قرار دهد، بسیار متمایز است. چراکه از سویی او جالان مدت بیست روز برای بررسی پرونده‌ای مشتمل بر ۱۷۰۰۰ صفحه فرصت داشت و از دیگر سو وکلای او جالان قادر نبودند که قبل از اظهارنظر بر مدارک رسیدگی، برایش هیچ

سندی تهیه نمایند. Ibid, p. 40, para. 142.

91. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," op.cit, para. 143-144.

92. Ibid, para. 147.

است. دیوان بیان داشت در جریان محاکمه اوجالان بند ۱ و شق ب و ج بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر نقض شده است.^{۹۳} گفتنی است موارد مذکور تمامی موارد نقض شده در جریان این رسیدگی را شامل نمی‌شود.^{۹۴} گفتنی است رسیدگی به شکایت اوجالان در دیوان اروپایی حقوق بشر نیز عادلانه و منصفانه نبود. همان‌طور که اشاره شد لزوم اجرای تصمیم دادگاه یکی از تضمینات ضمنی حق بر محاکمه عادلانه می‌باشد. دیوان در این خصوص اذعان می‌دارد که اجرای حکم صادره

93. Ibid, para. 148.

۹۴. گرچه دیوان نیازی به بررسی دیگر موارد نقض شده از ماده ۶ ندید، خالی از فایده نخواهد بود که به دو مورد از این موارد اشاره‌ای داشته باشیم. یکی از اصولی که به موجب برابری سلاح‌ها، طرفین دعوی باید از آن برخوردار باشند حق بر احضار و شهادت شهود و نیز سؤال کردن از شهود طرف مقابل می‌باشد. در واقع این حق یکی از عناصر اساسی برابری سلاح‌ها می‌باشد.

Lawyers Committee for Human Rights, *What Is a Fair Trial? A Basic Guide to Legal Standards and Practice* (New York: United States of America, 2000), 18.

طبق شق د بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر هر شخص متهم به یک جرم کیفری حق دارد که به‌طور برابر با طرف مقابل، شهود خود را احضار و نیز از شهود طرف مقابل سؤال کند. در جریان محاکمه اوجالان این حق نیز به‌نحو بارزی از وی سلب شد و در حین محاکمه از قرائت حتی بخشی از شهادت شهودش توسط دادگاه ممانعت به‌عمل آمد. "Grave Short Comings in Ocalan Trial," Human Rights Watch, op.cit. دیگر تضمینات ماده ۶ که به‌نظر می‌رسد در جریان محاکمه اوجالان نقض شد می‌توان به حق بر فرض برائت اشاره کرد. طبق بند ۲ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، «هرکس که متهم به ارتکاب یک جرم کیفری است تا زمانی که جرم وی به‌طور قانونی ثابت نشود، باید بی‌گناه تلقی گردد.» گفتنی است حق بر فرض برائت بر کلیت روند رسیدگی کیفری صرف‌نظر از نتیجه محاکمه حاکم است.

Interights Manual for Lawyers, *Right to a Fair Trial under the European Convention on Human Rights (Article 6)*, op.cit. 57.

و تعهد به احترام به اصل برائت توسط کنوانسیون نه‌تنها توسط قضات و دادگاه بلکه باید توسط تمام مقامات دولتی رعایت گردد.

Interights Manual for Lawyers, op.cit. 57.

در قضیه اوجالان، نقض این اصل به‌محض بازداشت وی از جانب مقامات مختلف صورت گرفت. بعد از بازداشت وی دولت ترکیه تمام هم خود را به‌کار گرفت که او را به‌عنوان یک جنایتکار و تروریست جلوه دهد. اظهارات مقامات رسمی سبب تحریک اذهان عمومی و امنیتی شدن فضا شده و محکومیت وی به اعدام قبل از محاکمه را دامن می‌زد. دیوان در قضیه‌ای در سال ۱۹۹۵ اعلام می‌کند که بند ۲ ماده ۶ نمی‌تواند مانع اطلاع‌رسانی به مردم درخصوص بازداشت متهمان گردد. با این وجود این امر باید با نهایت احتیاط به‌منظور احترام به اصل برائت صورت گیرد.

"Case of Allenet De Ribemont V. France, (Application no. 15175/89)," ECHR, (10 February 1995): 112-113;

اما درخصوص اوجالان صرف اطلاع‌رسانی بازداشت وی مطرح نبود، بلکه فضاسازی منفی علیه اوجالان تا حدی بود که مردم ترکیه قبل از محاکمه او را قاتلی بی‌چون‌وچرا می‌دانستند و در جریان محاکمه به‌شدت به او و وکلایش فحاشی می‌کردند و جهت‌گیری رسانه‌ها و مطبوعات به‌نحوی بود که اعدام اوجالان حتمی تلقی می‌شد.

از دادگاه، بخش جدایی‌ناپذیری از روند محاکمه برای تضمین حق دادرسی عادلانه می‌باشد و عدم اجرای آن دادرسی عادلانه را فاقد اثر می‌سازد.^{۹۵} دیوان هرچند، جریان محاکمه اوجالان را ناقص ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر دانست و اذعان داشت بازگشایی پرونده اوجالان جهت محاکمه مجدد وی راهی مناسب برای جبران نقض صورت گرفته است.^{۹۶} اما علی‌رغم حکم دیوان مبنی بر محاکمه مجدد اوجالان و درخواست خود وی، ترکیه از محاکمه مجدد اوجالان خودداری نمود^{۹۷} و عدم اجرای این حکم واکنشی از جانب دیوان و نهاد ناظر آن یعنی کمیته وزیران نداشت.^{۹۸} در فوریه ۲۰۰۷، کمیته وزیران شورای اروپا در سازشی با ترکیه از درخواست خود مبنی بر محاکمه مجدد اوجالان صرف نظر کرد. کمیته با اذعان به اینکه ترکیه به تعهدات خود عمل نموده است، تصمیم به خاتمه بررسی پرونده گرفت.^{۹۹} شکایت متعاقب خواهان در این خصوص در دیوان نیز باتوجه به اینکه دیوان آن را غیرقابل پذیرش اعلام کرد، ره به جایی نبرد.^{۱۰۰}

نتیجه

صرف نظر از احتجاجات حقوقی جهت اثبات ناعادلانه بودن محاکمه اوجالان، هر ذهن جویای عدالت و وجدان بیداری با مطالعه اختصاری روند محاکمه وی در دادگاه امنیت ملی ترکیه، محاکمه توسط دادگاهی غیرعادلانه، غیرمنصفانه و حتی نمایشی را تأیید می‌کند. نقض حقوق اوجالان در جریان محاکمه ممکن است در جریان رسیدگی‌های دیگری نیز پیش آید اما درخصوص پرونده اوجالان که وی به سبب مبارزه در راه رهایی ملی توسط محاکمه‌ای به غایت غیرعادلانه به مجازات حبس ابد بدون امکان آزادی مشروط محکوم شد، وضع بسی متفاوت است.

95. "Case of Hornsby V. Greece (Application no. 18357/91)," ECHR, (19 March 1997), 15, para. 40.

96. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1)," ECHR, op.cit, p. 60, para. 210.

97. مطابق کنوانسیون تمامی متعاهدین موظفاند در هر پرونده‌ای که یک طرف آن باشند، از حکم نهایی

دیوان تبعیت کنند.

See: European Convention on Human Rights, Article 46, art 1.

98. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 2)," op.cit, Partly Dissenting of Judge Pinto De Albuquerque, p. 43-44, para. 2.

99. Resolution CM/ResDH (2007)1, (14 February 2007).

100. European Court of Human Rights, *Information Note on the Court's Case-Law* (Strasbourg: Council of Europe, 2010), 22-23.

به جرئت می‌توان گفت پرونده اوجالان یکی از مهم‌ترین پرونده‌های تاریخ دیوان اروپایی حقوق بشر بود. دیوان در این پرونده فرصت دوباره‌ای جهت تأکید بر اعمال جهانی حقوق و آزادی‌های اساسی از جمله حق همه افراد به محاکمه عادلانه صرف‌نظر از وضعیت سیاسی و نژادی آنان پیدا کرد. دیوان در این پرونده با توجه به مفاد شکایت خواهان به بررسی حق بر محاکمه عادلانه پرداخت و بیان داشت تضمینات مربوط به محاکمه عادلانه باید در خصوص هر قضیه به صورت موردی و با توجه به ویژگی‌های خاص هر پرونده و در مجموع روند رسیدگی آن مورد بررسی قرار گیرد تا در نهایت مشخص گردد که با حقوق تضمین شده در روند رسیدگی پرونده و اعمال محدودیت‌های احتمالی آیا به حق بر محاکمه عادلانه خدشه‌ای وارد شده است یا خیر. دیوان مجدداً بر این امر تأکید کرد که حقوقی که در کنوانسیون تصریح شده است، فقط ناظر به رعایت مجموعه‌ای از قواعد و مقررات تئوریک و نظری نیست، بلکه رعایت عملی، واقعی و مؤثر این حقوق مدنظر می‌باشد؛ هرچند در همین پرونده عملکرد ترکیه، دیوان و کمیته وزیران خلاف این مدعا را به اثبات رسانید.

دیوان در پرونده اوجالان با توجه به مواردی چون حضور قاضی نظامی در روند محاکمه و مشکلاتی که اوجالان در دسترسی به وکیل و نیز موانعی که او و وکلایش در دسترسی به مفاد پرونده داشتند، اذعان داشت که حق بر محاکمه عادلانه در جریان محاکمه اوجالان در دادگاه امنیت ملی ترکیه طبق ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر نقض شده است. هرچند موارد مذکور همه موارد نقض شده در جریان محاکمه اوجالان را شامل نمی‌شد، بلکه مواردی از قبیل توانایی احضار شهود، حق بر فرض برائت و مواردی دیگر نیز در جریان محاکمه وی نقض شده بود که دیوان نیازی به بررسی آنها ندید. دیوان با توجه به نقض ماده ۶ کنوانسیون دولت ترکیه را مکلف به محاکمه مجدد اوجالان نمود؛ اما در عمل یافته‌های دیوان بی‌نتیجه ماند و اثری نداشت، چراکه دولت ترکیه از اجرای رأی دیوان مبنی بر محاکمه مجدد اوجالان امتناع نمود. دیوان و کمیته وزرا نیز از اعمال توانایی‌ها و صلاحیت‌های خود در این زمینه خودداری کردند. اوجالان که روزی قرار بود ارمغان آور آزادی برای مردم کرد باشد، هم‌اکنون محبوس در زندان ایمرالی در حال تحمل مجازاتی است که خروجی یک رسیدگی غیرعادلانه و غیرمنصفانه بود.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آخوندی، محمود. «حق بهره‌مندی از محاکمه عادلانه». *مجله حقوقی دادگستری* ۲۷ (۱۳۷۸): ۱۶-۱۰.
- زمانی، سید قاسم. «جایگاه موازین بین‌المللی حقوق بشر در مبارزه با تروریسم». *مجله پژوهش‌های حقوقی* ۸ (۱۳۸۴): ۶۶-۴۱.
- زمانی، سید قاسم. «نظارت جهانی بر اجرای حقوق بشر از کمیسیون تا شورای حقوق بشر». *مجله پژوهش‌های حقوقی* ۹ (بهار ۱۳۸۵): ۳۱۴-۲۹۵.
- سادات‌اخوی، سید علی، حوریه حسینی اکبرنژاد. «اعمال فراسرزمینی کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر». *فصلنامه حقوق* ۴ (۱۳۸۸): ۲۵۶-۲۳۳.
- ساکوچی، آندرا. «استقلال و بی‌طرفی قضاوت، شرط بنیادین محاکمه عادلانه». *ماهنامه قضاوت خارجی* ۴۷ (۱۳۸۶): ۶۲-۵۹.
- قاری سید فاطمی، سید محمد. *حقوق بشر در جهان معاصر*. دفتر دوم. تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۳.
- قربانی، علی. *ددرسی منصفانه در رویه دیوان اروپایی حقوق بشر*. قم: انتشارات حقوق امروز، ۱۳۸۹.
- میرمحمدصادقی، حسین. «ملاحظات در باب تروریسم». *مجله تحقیقات حقوقی* ۳۴-۳۳ (۱۳۸۰): ۲۰۸-۱۸۵.
- ویژه، محمدرضا. «مفهوم تعهدات مثبت در رویه دیوان اروپایی حقوق بشر». *مجله تخصصی الهیات و حقوق* ۱۳ (۱۳۸۳): ۱۳۰-۱۰۹.
- یاوری، اسدالله. «حق برخورداری از دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین». *نشریه حقوق اساسی* ۲ (۱۳۸۳): ۲۸۹-۲۵۳.

ب) منابع انگلیسی

Campaign for a Peaceful Solution of the Kurditan Question, International Initiative Freedom for Abdullah Ocalan, "Who is Abdullah Öcalan?, Peace in Kurdistan." Last Modified September 11, 2012. Accessed January 21, 2016. https://peaceinkurdistancampaign.files.wordpress.com/2012/09/who-is-abdullah-ocalan_engl.pdf.

Clark, William. "Byzantine Politics the abduction and Trial of Abdullah Ocalan." *Variant Supplement, Byzantine Politics* 8. <http://www.variant.org.uk/pdfs/issue8/Variant8supplement.pdf> (Accessed January 21, 2016).

ECHR. "Case of *Allenet De Ribemont v. France* (Application no. 15175/89)." (10 February 1995).

ECHR. "Case of *Artico v. Italy*, (Application no. 6694/74)." (13 May 1980).

ECHR. "Case of *Çiraklar v. Turke*, (70/1997/854/1061)." (28 October 1998).

ECHR. "Case of Dombo Beheer B.V. v. The Netherlands, (Application no. 14448/88)." (27 October 1993).

ECHR. "Case of Hornsby v. Greece (Application no. 18357/91)." (19 March 1997).

ECHR. "Case of Imbrioscia v. Switzerland, (Application no. 13972/88)." (24 November 1993).

ECHR. "Case of İmrek v. Turkey, Third Section Decition, Application no. 4238/02 by Lütfüşah Keleşçiler against Turkey." (18 March 2008).

ECHR. "Case of Incal v. Turkey, (App nos. 41/1997/825/1031)." (9 June 1998).

ECHR. "Case of John Murray V. The United Kingdom, (Application no. 18731/91)." (8 February 1996).

ECHR. "Case Of Kabasakal And Atar V. Turkey, (Applications nos. 70084/01 and 70085/01)", (19 September 2006).

ECHR. "Case of Klass v. Germany." Publ. Court, Series, (Application no. 5029/71), (6 September 1978).

ECHR. "Case of Kleyn and Others V. The Netherlands, (Applications nos. 39343/98, 39651/98, 43147/98 and 46664/99)." (6 May 2003).

ECHR. "Case of Micallef V. Malta, Judgment 1, (Application no. 17056/06)." (15 October 2009).

ECHR. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 1), (Application no. 46221/99)." (12 May 2005).

ECHR. "Case of Öcalan V. Turkey (No. 2), (Applications nos. 24069/03, 197/04, 6201/06 and 10464/07)." (18 March 2014).

ECHR. "Case of Quaranta V. Switzerland, (Application no. 12744/87)." (24 May 1991).

ECHR. "Case of S. V. Switzerland, (Application no. 12629/87; 13965/88)." (28 November 1991).

ECHR. "Case of ZHELEZOV against Russia." (Application no. 48040/99), Fourth Section, (23 April 23, 2002).

European Court of Human Rights. "Guide on Article 6, Right to Fair Trial (Civil Limb)." Accessed January 21, 2016. http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf.

European Court of Human Rights. *Information Note on the Court's Case-Law*. Strasbourg: Council of Europe, 2010.

Hacauglu, Selcan. "Court Sets May 31 Trial Date for Kurdish Rebel Leader Ocalan." 1999.

http://onlineathens.com/stories/050199/new_0501990017.shtml#.VnRXVFLLdPc (Accessed January 21, 2016).

Human Rights Watch. "Grave Short Comings in Ocalan Trial." June 28, 1999. <https://www.hrw.org/news/1999/06/28/grave-short-comings-ocalan-trial> (Accessed January 21, 2016).

Interights Manual for Lawyers. *Right to a Fair Trial under the European Convention on Human Rights (Article 6)*. London: INTERIGHTS Lancaster House, 2009.

Islam: The True Religion of God Almighty. "Turkey's State Security Court: How does it Work?." Accessed January 21, 2016. <http://www.answering-christianity.com/kurds/kurds011.htm>.

Lawyers Committee for Human Rights. *What Is a Fair Trial? A Basic Guide to Legal Standards and Practice*. United States of America, 2000.

Mole, Nuala, Catharina Harby. *The Right to a Fair Trial, A Guide to the Implementation of Article 6 of the European Convention on Human Rights*. 2nd Edition. Belgium: Human Rights Handbooks, No. 3, 2006.

Varouhakis, Miron. "Greek Intelligence and the Capture of PKK Leader Abdullah Ocalan in 1999." *Studies in Intelligence 1* (2009): 1-7.

Vitkauskas, Dovydas, Grigoriy Dikov. *Protecting the Right to a Fair Trial under the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Coucile of Europe, 2012.

Wikipedia. "Imrali." Accessed June 8, 2015. <https://en.wikipedia.org/wiki/%C4%B0mral%C4%B1>.